
KRUH IN POLITIKA — Poglavlja iz etnologije Vitanja. Uredila Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek. Znanstveni inštitut Filozofske Fakultete in Partizanska knjiga, Ljubljana, 1987, 710 str. in 87 fotografij.

Med slovenskimi etnologi že nekaj let poteka dolgoročni projekt Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. V okviru tega projekta je potekalo tudi raziskovanje Vitanja. Terensko delo so izvajali leta 1975. Pri delu so poleg nosilcev raziskave sodelovali tudi študentje etnologije, tako da je nastala cela vrsta seminarskih in diplomskih nalog. Poleg tega pa še magistrska naloga (Zmago Šmitek) in disertacija (Dušan Krnel-Umek), ki sta tukaj prvič objavljena. Raziskavo so zaključili poleti leta 1979, skoraj deset let pozneje pa so izsledki izšli v obširni monografski obliki s 710 stranmi, ki sta jo družno izdala Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in ljubljanska Partizanska knjiga.

Avtorji so si za izhodišče raziskave postavili družbeno razlikovanje, ki temelji na ekonomski podlagi ter starostni, poklicni, izobrazbeni, narodnostni, politični in verski pripadnosti. Pri tem so se omejili na področje današnje krajevne skupnosti Vitanje, ki združuje predvojni Vitanje-trg in Vitanje-vas. Časovno pa so zajeli obdobje od sedemdesetih let 19. stoletja pa do današnjih dni, to je do leta 1975. Knjigo so razdelili na pet poglavij, ki pokrivajo življenje Vitanjčanov skoraj v celoti.

V prvem poglavju pišeta Branka Berce in Duša Krnel o razvoju naselja in prebivalstva v Vitanju. Poglavlje sta razdelila na pet delov. Na začetku pišeta o naselju in posestni strukturi. Ugotavljata, da je za trg značilna ulična in strnjena gradnja, pri vaškem delu pa sta enakovredno zastopani tako strnjena kot tudi razpršena gradnja hiš. Število prebivalstva se je v Vitanju zmanjševalo vse od srede 19. stoletja pa do leta 1948. Vzroke iščeta v opustitvi glažutarstva in oglarstva ter prometne osamitve Vitanja, katerega so se ognile železniške in cestne povezave. Prebivalstvo je začelo ponovno naraščati šele po letu 1948. Na zmanjševanje števila prebivalcev kaže tudi upadajoče število družin v Vitanju. Medtem ko jih je bilo na začetku našega stoletja 277, pred drugo svetovno vojno 170, jih je bilo po drugi vojni samo še 107.

Zanimivi so tudi podatki o jezikovni sestavi kraja. Tako je ob popisu leta 1880 32 % Vitanjčanov navedlo nemščino kot svoj občevalni jezik. Njihovo število se je ob naslednjih popisih več kot podvojilo in leta 1900 doseglo skoraj 90 %. To je bil svojevrsten višek, kajti v kasnejših letih se prične hitro zmanjševati število tistih Vitanjčanov, ki so kot občevalni jezik navajali nemščino.

V drugem poglavju piše Zmago Šmitek o delitvi dela v gospodarstvu Vitanja in okolice ter o razvojnih stopnjah te delitve od zadnje četrtine 19. stoletja do današnjih dni. Pozornost posveča vplivu delitve dela na način življenja ter vpliv življenjskih razmer na delitev dela. Posebno je izpostavil splošne delovne in življenjske razmere posameznih skupin prebivalstva v Vitanju. Tako piše o kmetih, obrtnikih, gostačih, delavcih, trgovcih, posestnikih in uradnikih. Pri vsakem posebej piše o njihovih zaslužkih, stopnji ugleda v kraju ter oriše medsebojne odnose posameznih skupin prebivalstva. Avtor je razpravo razdelil tako, da je najprej podrobno obdelal delovni ali poklicni vidik družbenega razlikovanja, to je delitev dela med pripadniki zgoraj omenjenih

skupin Vitanjčanov. V drugem delu pa se je posvetil družbeno povezovalni vlogi dela, to je delitvi dela med družinami in širšimi poklicnimi ter lokalnimi skupinami prebivalstva.

Pomanjkljivost Šmitkovega pisanja je premajhna časovna opredelitev pojavov, ki jo izražajo formulacije tipa »na začetku stoletja« ali »pred drugo vojno« in podobno. Poleg tega so tudi vsebinske nejasnosti. Pa si oglejmo dva najznačilnejša primera. Prvega najdemo na strani 96, kjer v pasusu o godčevstvu, koledovanju ter vzroku za izumrtje le-tega zapiše: »...Pred drugo svetovno vojno so godci hodili tudi na koledovanja po kmetijah v okolici Vitanja, in sicer ob božiču in pustu. Nekateri godci so koledovali po cel teden. S seboj so imeli nosača z nahrbtnikom, ki je pobiral darila in klobase, sadje in denar. Po drugi svetovni vojni je ta navada začela izumirati, ker ljudje, ki so zaposleni, odhajajo zgodaj v posteljo« (podčrtal Ž. L.). Nedvomno se lahko strinjamo, da spremenjene življenjske navade vplivajo na izumrtje določenih šeg, da pa bi bil vzrok za izumrtje koledništva po drugi svetovni vojni samo v zgodnjem odhajanju k počitku, je le malo verjetno.

Drug primer najdemo na strani 113—114. Tu piše o kmetih-obrtnikih, ki so se branili plačevati obrtni davek, dokazujoč, da je njihova poglavitna dejavnost kmetijstvo. To pa zaradi tega, ker je bil obrtni davek višji od kmetijskega. V podkrepitev te trditve zapiše: »... V stari Jugoslaviji je na primer veliki kmet plačeval 300 dinarjev davka, suknar in barvar Hofbauer pa v istem obdobju 3000 dinarjev davka.« Pri tem se mi zastavlja nekaj vprašanj. Kaj je veliki kmet oziroma koliko posesti mora imeti, da je uvrščen v to kategorijo? Kakšen je njegov dohodek, kajti vemo, da se davek plačuje od višine dohodka. Kakšen je obseg Hofbauerjeve produkcije in kolikšen je njegov dohodek? Samo ob poznavanju teh dejstev in približno enakem dohodku obeh bi bila primerjava adekvatna in bi dokazovala zgornjo trditev.

V tretjem poglavju Skupnosti in družbeno razlikovanje piše Duša Krnel-Umek o vitanjskem društvenem življenju od sedemdesetih let 19. stoletja pa do začetka druge svetovne vojne. Poglavje je razdelila na dve obdobji, in sicer na obdobje do leta 1918 in do druge svetovne vojne. Oba dela sta napisana po istem načelu. Piše o razvoju občine, delu občinskega odbora, o občinskih, deželnozborskih, državnozborskih in skupščinskih volitvah v Vitanju, o družbenih organizacijah (gasilska društva, hranilnice in posojilnice, pevska in bralna društva, verska skupnost in bratovščine, o šoli, krajevnem šolskem svetu oziroma odboru). Vidimo, da je skozi omenjena društva zajela tako rekoč vse vitanjske oblike družbenopolitičnega življenja, kakor bi danes rekli temu. Posebna vrednost njenega pisanja je uporaba arhivskega gradiva, kar pri etnologih ni ravno pogost pojav. Druga odlika pa, da venomer kaže odnos med slovensko in nemško skupnostjo v Vitanju ter počasen, a vztrajen boj slovenske večine za prevlado na gospodarskem, političnem, kulturnem in šolskem področju, ki na tak način ni potekalo samo v Vitanju, temveč tudi v drugih štajerskih trgih in mestih. Prav nazorno je prikazala potek in rezultate politike »svoji k svojim«, katero sta izvajali obe narodni skupnosti v Vitanju. Ta politika pa se ni manifestirala samo na zunaj, temveč je posegala tudi na področje privatnega življenja Vitanjčanov. Jasno je prikazana tudi ideološka

cepitev slovenske skupnosti, ki v začetku nastopa enotno v skupnih društvih, s prihodom novega župnika pa se razcepi na dve znani struji.

V sklepnem delu izvajanja je dogajanje v Vitanju razdelila na šest razvojnih stopenj. V prvem obdobju (1850—1887) so imeli nemški tržani v svojih rokah vodstvo vitanjske občine. Približno v tem času so izoblikovali skupne gospodarske cilje in zavest o pripadnosti nemštvu. Slovensko prebivalstvo v tem času še ni bilo povezano in organizirano. Med njimi so pričeli politično in narodnostno zavedni kaplani delovati kot edini slovenski intelektualci v kraju.

V obdobju do konca stoletja so se narodnostna nasprotja že tako zaostriła, da so posegala v zasebno življenje posameznika. Obe skupnosti sta bili v tem času notranje trdno povezani, z lastnimi cilji, ki jih uresničujeta na različnih področjih družbenega življenja.

V času, ki preteče do prve svetovne vojne, Vitanje gospodarsko nazadujejo, ker se jih ognejo cestne in železniške prometnice. Nemška skupnost še vedno drži svoje družbene položaje, je pa že izgubila vpliv, njeno družbeno življenje pa je pričelo upadati. Slovenska skupnost pa se ideološko razcepi s prihodom novega župnika. Najjasneje se to izrazi na gospodarskem področju, ko se poleg liberalne Kmečke posojilnice ustanovi še klerikalna Kmečka hranilnica in posojilnica.

Četrto obdobje pokriva čas prve svetovne vojne z njenim močnim posegom v vsakdanje življenje Vitančanov. Veliko moških je bilo vpoklicanih v vojsko, polja so ostala neobdelana, primanjkovalo je hrane. Cerkev je prevzela povezovalno vlogo med obema skupnostma s skupnimi obredi, namenjenimi prošnjam za čimprejšnji mir. Poleti 1918 se je del Vitančanov pridružil deklaracijskemu gibanju.

Medvojno obdobje je avtorica razdelila na dve razvojni fazi, ki ju lahko združimo, saj je skupna značilnost slovenizacija kraja ter v začetnem obdobju odrinjenost nemške skupnosti na rob, ki pa je kljub temu obdržala svoj gospodarski položaj. Nekaj let po prvi vojni je ponovno zasedla nekaj odborniških mest v občinskem odboru in novoustanovljenih društvih.

Četrto poglavje je za razliko od prejšnjega, ki ga lahko označimo za zgodovinarsko, izrazito etnološko, saj obravnava klasično etnološko temo, žentovanjske šege namreč. Avtorica Zora Pavlin je tematiko razdelila na tri časovna obdobja. Na medvojni čas, čas po drugi svetovni vojni in sodobnost. Najbolj obširno in temeljito je obdelala medvojno obdobje. Tu se je posvetila porokam pri kmetih, vaškem proletariatu oziroma gostačev in pri bogatih tržanih. Kot glavne značilnosti kmečkih porok izpostavi:

1. združevanje premoženja (gospodarski pomen);
2. prenos lastništva na mladoporočenca;
3. razkazovanje ugleda in družbenega položaja posameznika;
4. družabna funkcija poroke, ker je pritegnila k sodelovanju širšo družbeno skupnost.

Podobno kot pri kmetih je poroka pomenila združevanje premoženja tudi pri tržanih. Ni pa imela splošno družabnega pomena, kajti poročno slavje je je bilo umirjenejše in krajše. Še najmanj so s poroko pridobili gostači, saj si

zakonca nista bistveno izboljšala položaja, največkrat sta si ga samo poslabšala s številnimi otroki.

Za povojni in današnji čas avtorica ugotavlja, da izginjajo tiste poročne šege, ki so zaradi spremenjenega načina življenja izgubile prvotni pomen, druge se spreminjajo, pojavljajo pa se tudi nove, ki so odsev tujih vplivov in novih potreb ljudi.

Avtorja petega, to je zadnjega, poglavja Mirko Ramovš in Julijan Strajnar prikazujeta etnološko-muzikološko podobo vasi Paka pri Vičanju. Njun prispevek je plod raziskave, ki sta jo izvajala v letih 1978—1980. Z njo sta skušala ugotoviti vlogo glasbe in plesa v življenju ljudi v raztreseni hribovski vasi. V okvir raziskave sta vključila splošno kulturno in družabno življenje, glasbeno obzorje prebivalcev, sodelovanje v pevskih zborih in ansamblih, vrednotenje glasbe, poslušanje radijskih in televizijskih oddaj, vlogo in značaj plesnih zabav, iskanje zabave v dolini in izrabo prostega časa. Popisala sta pevski in plesni repertoar, povezanega s šegami koledarskega in življenjskega kroga. Obravnavala sta tudi odsev socialne razslojenosti v etnološkomuzikoloških pojavih, ki sta jih spremljala v medvojnem obdobju ter v letih po drugi svetovni vojni. Svoje izvajanje sta zaključila z ugotovitvijo, da vloga plesa in glasbe v raztreseni hribovski vasi, kakršna je Paka, ni drugačna kot v strnjem vaškem naselju kjerkoli drugje v Sloveniji. Pri tem je potrebno upoštevati razlike v šegah in navadah, s katerimi sta bila in sta še povezana glasba in ples.

Tekstovnemu delu knjige sledijo priloge, v katerih najdemo sezname virov in literature ter informatorjev, povzetek v angleščini, 38 fotokopij dokumentov iz dela vitanjskih društev, 4 notne primere in 87 fotografij Vitanja in Vitanjčanov.

Zmago Šmitek je knjigo pospremil na pot z upanjem, da bo imela tudi širši reprezentativni pomen, vsaj za kraje s podobnimi geografskimi in družbenoekonomskimi razmerami na Štajerskem. Zatrđimo lahko, da ga bo imela, saj je krajev, ki bi bili etnološko tako sistematično obdelani, v Sloveniji zelo malo.

Žarko Lazarević

Milan Pahor: *Delavska enotnost, Unità operaia, prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu*. Izdala in založila Zveza sindikatov Slovenije — Svet za negovanje tradicij delavskega gibanja, Ljubljana 1986, 132 str.

Če zanemarimo nekaj publikacij informativno-propagandnega značaja, značilnih za prvo povojno obdobje, predstavlja brošura tržaškega rojaka Milana Pahorja enega prvih korakov v raziskovanju razvoja organizacije Delavska enotnost (DE) v Trstu. Zato najbrž ne bo odveč predstaviti, kako je sploh prišlo do nastanka brošure. Ob podeljevanju znakov OF nekdanjim pripadnikom te organizacije v Trstu, se je pojavilo vprašanje, kako in kdaj se oddolžiti v podobni obliki tudi nekdanjim pripadnikom DE, ki so prav tako sodelovali